

NAUČNO-ISTRAŽIVALAČKI RAD
KONZERVATORSKOG ZAVODA U ZAGREBU
OD 1945. DO 1949. GODINE

Tihomil Stahuljak

U toku 1945 godine Narodna Republika Hrvatska nije na svojem području zatekla i preuzela već potpuno izgrađenu organizaciju konzervatorske službe. U znatnoj mjeri morala je tek pristupiti izgrađivanju pravnih osnova njenog djelovanja, njene administrativne i tehničke opreme, te stručne spreme. Sama unutrašnja organizacija zatečenih konzervatorskih zavoda u Zagrebu i Splitu nije 1945 bila takva da bi mogla zadovoljiti zahtjeve savremenog načina čuvanja spomenika. Nakon novo povučenih granica Jugoslavije prema zapadu raskinula se veza istarskih spomenika sa sjedištima i institucijama konzervatorske službe iz kojih je bila nad njima vođena briga u vrijeme političke pripadnosti Istre Italiji, i na području Istre, koja je ulazila u sklop Narodne Republike Hrvatske, trebalo je od samih osnova organizirati čuvanje i istraživanje spomenika.

Bilo je prirodno da je Ministarstvo prosvjete u prvoj fazi predalo Konzervatorskom zavodu u Zagrebu u zadatak da, surađujući s tom svrhom sa vojnim i civilnim vlastima njenog područja i izašiljajući stručnjake na njeno područje, zastupa konzervatorske interese u Istri. U studenom godine 1946 Konzervatorski zavod u Zagrebu postavio je na istarskom području dva stručnjaka svojim stalnim izaslanicima sa sjedištem djelovanja u Rijeci i tako svojem dotadanjem radu dao već i konkretniji organizacioni oblik. Međutim ni na ostalom području Narodne Republike Hrvatske, koje se nalazilo pod nadležnosti Konzervatorskog zavoda u Zagrebu, nije konzervatorska služba bila još toliko izgrađena, da bi svagdje mogla pružiti dostatne uslove za uspješno čuvanje i proučavanje spomenika. Zato je Konzervatorski zavod u Zagrebu, istodobno u studenom 1946. postavio jednog stručnjaka svojim stalnim izaslanikom za područje Hrvatskog Primorja, Kvarnera i Istre (kotar Kastav) sa sjedištem djelovanja na Sušaku.

Ovi izaslanici neposredno su saradivali sa Oblasnim NO-om na Sušaku, odnosno Gradskim NO-om na Rijeci i Oblasnim NO-om u Labinu, dok nisu upravnim priključenjem Rijeke i Istre Narodnoj Republici Hrvatskoj bili dani uvjeti da se ti izaslanici 1947 administrativno spoje u novo osnovanom Konzervatorskom zavodu za područje Hrvatskog Primorja, Istre i jednog dijela Gorskog Kotara sa sjedištem na Rijeci.

Usljed okolnosti da je čuvanje i proučavanje kulturnih spomenika Istre od 1945 do početka 1947 moralo biti organizirano i provedano iz Konzervator-

skog zavoda u Zagrebu, pružila se prilika jednom dijelu njegovih stručnih namještenika da direktno upoznaju najznačajnije spomenike istarskog područja. Rezultat tog proučavanja je rasprava *O srednjovjekovnoj umjetnosti u Istri*, koju je napisao Dr Ljubo Karaman, direktor Konzervatorskog zavoda u Zagrebu, proširujući svoje poznavanje istarske umjetnosti u pojedinostima još u nekoliko navrata boravkom na terenu i iskorištavajući mnogobrojne rezultate do kojih je u međuvremenu došao svojim istraživačkim radom Konzervatorski zavod na Rijeci. Ta radnja Karamana, koja je publicirana u prošloj knjizi Historijskog Zbornika, nema osobito značenje samo po velikom broju spomenika na koje se osvrće, a koji do sada nisu bili poznati niti obrađivani u literaturi, nego po cjelokupnoj slici koju donosi o srednjovjekovnoj umjetnosti u Istri. Talijanski historičari umjetnosti obraćali su pažnju prvenstveno najznačajnijim umjetničkim djelima Istre i ostavili veliku gradu još slabo obrađenu, ili uopće neistraženu. Broj austrijskih historičara umjetnosti, koji su radili na umjetnosti Istre, bio je premalen i njihov rad odviše kratkotrajan, da bi uspio dati zaokružen prikaz istarske umjetnosti. Slovenački historičar umjetnosti France Stelé, koji je zahvatio u umjetnost Istre s osobitom metodičnošću, nije u dosadanjim radovima još imao prilike da obuhvati onu količinu građe, koja bi mu omogućila sve ono što njegova naučna metoda pruža. Iako Karamanova spomenuta radnja sadrži mnogo toga što je tek naznačeno, prepuštajući to daljnjem istraživanju i daljnjem obradi, važna je po tome, jer konkretnom građom upotpunjuje i proširuje ono, što je već utvrdio Stelé i jer ukazuje na razlike u značaju srednjovjekovne umjetnosti u Istri i u Dalmaciji i na razlike njihova odnosa prema Italiji, utvrđujući tako neke osnovne konstatacije o povijesti umjetnosti kod Hrvata.

Dok su nove političke granice i s time u vezi potrebe proširenja organizacije konzervatorske službe nakon rata povremeno proširile naučno-istraživački rad Konzervatorskog zavoda u Zagrebu i na kulturne spomenike Istre, dotle je i sam završeni rat utjecao na smjer i opseg njegovog naučnog rada. Mnogi spomenici bili su tokom rata u većoj ili manjoj mjeri oštećeni i zavod je morao pristupiti proučavanju mnogih spomenika da barem za nauku fiksira njihove preostale dijelove, čije daljnje čuvanje se više nije moglo provesti, ili pak zato da bi na njima mogao provesti konzervatorski zahvat. Osim toga težina stanja pojedinih oštećenih spomenika i opsežnost potrebnih konzervatorskih zahvata tražili su od zavoda, da uloži svoje napore u prvom redu na zaštitu spomenika, a istraživački rad ograniči na ono, što je neophodno potrebno. A naučno-istraživački rad na spomenicima otežavalo je i to, što je Konzervatorski zavod u Zagrebu u prvim godinama nakon rata morao da se mnogo založi na organizaciji konzervatorske službe u pravnom, administrativnom i tehničkom pogledu, kao i da učestvuje u radu Komisije za procjenu ratne štete na kulturnim spomenicima Narodne Republike Hrvatske, Komisije za sakupljanje i čuvanje kulturnih spomenika i starina (KOMZA) i Komisije za pregled imovine iseljenika za izvoz izvan granica Federativne Narodne Republike Jugoslavije. Kad su tokom vremena ti pojedini zadaci bili izvršeni, ili njihova provedba predana organizacionim tijelima izvan zavoda, nastupilo je povoljnije stanje za naučno-istraživački rad zavoda. U međuvremenu povećao se u zavodu broj stručnih namještenika, i tako je polovinom 1948 usta-

novljeno unutar zavoda nekoliko paralelnih odjeljenja, od kojih je jednom zadaća da prvenstveno radi na proučavanju kulturnih spomenika nadležnog područja zavoda.

Uz sve spomenute okolnosti Konzervatorskom zavodu u Zagrebu je uspjelo da u vremenu od 1945 do 1949 koncentrira svoj naučno-istraživački rad na jedan uži vremenski odsjek umjetničke prošlosti ovih krajeva, a unutar njega na jednu naročitu vrstu spomenika. Zavod je istraživački radio prvenstveno na crkvenoj umjetnosti srednjeg vijeka.

Ovakva koncentracija naučno-istraživačkog rada bila je potrebna iz više razloga. Umjetnost kasnijih razdoblja u sjevernim hrvatskim krajevima nije do sada istražena u mnogo većoj mjeri od umjetnosti srednjeg vijeka, ali je u svojim glavnim spomenicima, majstorima i utjecajnim vezama već uočena. Osim toga rad Konzervatorskog zavoda na tim spomenicima nije doveo do takvih rezultata, koji bi bitno izmijenili opću sliku historijsko-umjetničke prošlosti ovih krajeva, ili tražili veću reviziju dosadanje literature. U istraživanju profane srednjevjekovne umjetnosti ovih krajeva (burgovi i obrambena arhitektura uopće) postoji već čitava tradicija, koja, ako uzmemo u obzir i strane pisce, seže unatrag do u 17. st. Iako je taj interes stranaca za srednjevjekovnu obrambenu arhitekturu ovih krajeva, koji se javljao prije 19. stoljeća (Pieron, Montecuccoli, Stier, Valvasor, Weiss, Marsigli) dolazio više iz praktičkih strateških pobuda (zbog invazije Turaka) nego li naučnih, a u 19. stoljeću, kad ga nose gotovo već isključivo hrvatski istraživači (Fras, Kukuljević, Sabljar, Smičiklas, Lopašić, Laszowski), bio usmjeren više na povijest nego li na arhitekturu tih spomenika, ipak su s vremenom obuhvaćene barem glavne kulturno-historijske komponente postanka te građe i njene glavne tipološke oznake (Szabo). Međutim, crkvena umjetnost srednjeg vijeka u ovim krajevima nije dosada bila obrađena na način, koji bi je približno točno prikazao. Ovdje su nedostaci u poznavanju građe bili najveći, a revizija objelodanjene literature najpotrebnija. U literaturi su se podržavale neke pogreške, koje se moglo ispraviti samo ponovnim pregledom spomenika. Nova otkrića u srednjevjekovnoj umjetnosti ovih krajeva do kojih je došao Konzervatorski zavod u Zagrebu nakon rata i ponovni pregled ostalih spomenika o kojima se već pisalo, pokazali su, da je neophodno potrebno dosadanje opće prikaze srednjevjekovne crkvene umjetnosti ovih krajeva nadomjestiti jednim novim prikazom.

Taj naučni zadatak izvršio je Karaman svojom opsežnom radnjom *O umjetnosti srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji* (Historijski zbornik I. i III., 1948 i 1950). Ova Karamanova radnja je prvenstveno prikaz sadašnjeg naučnog uvida u crkvenu umjetnost srednjeg vijeka u ovim krajevima. Upravo po tome ona ima veliku vrijednost za povijest umjetnosti kod Hrvata kao nauku. Iz nje se jasno može razabrati dosadašnje stanje u literaturi, istraživački rad Konzervatorskog zavoda u Zagrebu nakon rata i naučno-istraživački zadaci, koje treba izvršiti u najbližoj budućnosti.

Nije moj zadatak da ovdje iznesem prikaz spomenute Karamanove radnje, nego samo prikaz najvažnijih rezultata istraživačkog rada zavoda na lokalitetu Marije Gorske kod Lobora, na crkvi svetog Jurja u Belcu, na južnom portalu crkve sv. Marka u Zagrebu te na građi srednjevjekovnog zidnog slikarstva i srednjevjekovne drvene plastike sjevernih hrvatskih krajeva.

U svibnju 1946, u zidu staje seljaka Dragutina Horvata, u neposrednoj blizini crkve Marije Gorske kod Lobora naden je kameni fragmenat sa reljefom pletera i dijelom natpisa. Po svojim dimenzijama, profilu, obradi i smještaju slova, on očito potječe od jedne crkvene pregrade između svetišta i lađe. Sadržavajući niz karakterističnih kuka, koso položenih u horizontalnom redu, i horizontalni pojas pletera između čijih dvostrukih prijevoja ostaju kugličasta izbočenja, takozvana »oka«, taj se fragmenat dade datirati u 11. stoljeće. Prema izjavi istog seljaka, on je jedan analogni fragmenat uzidao u zid svoje kuće kad ju je popravljao oštećenu tokom rata, a oba ta kamena fragmenta uzeo je između kamenja, koje leži na području niskih ruševnih zidova, što se protežu uz rub ravnine na vrhu brijega, gdje se nalazi crkva Marije Gorske sa svojim cintorom. Po narodnoj predaji onog kraja ovo — naučno još neistraživano — zide potječe od nekog bivšeg samostana, a njegov materijal bio je upotrebljen kod zidanja crkve Marije Gorske. Po stilu crkve Marije Gorske i zidnim slikarijama, koje su u posljednje vrijeme u njoj otkrivene i konzervirane, znamo da je crkva Marije Gorske podignuta tokom 14. stoljeća. Iz toga možemo zaključiti, da se radi o vrlo staroj narodnoj predaji. Uostalom ona je 1947 potvrđena jednim nalazom: kod radova u crkvi Marije Gorske pronađen je u njenom zapadnom zidu izduženi fragmenat kamene grede sa reljefom pletera. To je dakle treći fragmenat za koji smo do sada doznali, a važan naročito po tome, jer govori u prilog navodima narodne predaje o tom lokalitetu. Iz tih nalaza sigurno je, da smo na tragu jednog sakralnog građevini, koja je u 11. stoljeću postojala na brijegu, gdje je kasnije podignuta crkva Marije Gorske. U 14. st. ona je poslužila kao građevni materijal, dakle bila porušena. Ukoliko nije srušena upravo tim povodom (što je manje vjerojatno), nego već zatečena kao ruševina (a tako prikazuje događaj narodna predaja), može se pretpostaviti, da je bila razorena, ako ne još i prije, a ono kod provale Tatara 1242. Važno je, da predaja ne govori samo o starijoj crkvi, nego i o čitavom samostanu, a zidovi, koji se vide za sada uz rub ravnine na brijegu Marije Gorske izgledaju da su imali obrambeno značenje. Nameće se hipoteza, da se radi o jednom (najvjerojatnije benediktinskom) utvrđenom samostanu sa crkvom. Formalne značajke za sada poznatih kamenih fragmenata govore za vremenski razmak od 1070 do 1090 godine kao najvjerojatnije doba njihovog postanka i upućuju na Dalmatinsku Hrvatsku kao svoje umjetničko ishodište. Historijske okolnosti druge polovine 11. stoljeća u ovim krajevima govore u prilog ovakvom datiranju. Važnost ovih nalaza za povijest umjetnosti kod Hrvata je očigledna. No od gotovo još većeg značenja postaju oni za kulturnu i političku povijest Hrvata, ako tim nalazima prodiremo u dosada naučno tamno razdoblje u ovim krajevima prije osnutka zagrebačke biskupije 1094 i stojimo na tragu političkih i kulturnih veza južnih i sjevernih hrvatskih krajeva u periodu unutrašnje regeneracije srednjovjekovne hrvatske države u drugoj polovini 11. stoljeća. Potvrdu ovih nagadanja, a možda i mnogo više od toga pokazati će tek sistematsko iskapanje čitavog terena na lokalitetu Marije Gorske i istraživanje svih zidova zavjetne crkve iz 14. stoljeća.

Crkva sv. Jurja u Belcu već je Gjuri Szabi upala u oči kao jedna od najstarijih u srednjovjekovnoj arhitekturi ovih krajeva, a po svojem izgledu i kao jedna od najzagonetnijih. Szabo je već zaključio, da ona ne može biti

djelo izvedeno odjednom, i promatrajući je došao do zaključka, da se radi o jednom obrambenom tornju iz vremena prije provale Tatara, kojemu je, i samom građenom u dva navrata, naknadno u 14. stoljeću prigradena crkvena lađa sa svetištem. No u toj hipotezi, koju su preuzeli od Szabe svi kasniji pisci, ostalo je Szabi još mnogo toga na crkvi nejasnog i neprotumačivog. Sada, kad se posljednjih godina skinula sva žbuka sa unutarnjih i vanjskih površina zidova, i kad su oni na nekoliko mjesta u svojem sastavu još i dublje mogli biti istraživani, čitavo pitanje crkve svetog Jurja u Belcu pokazalo se drugačijim, a ujedno i kompliciranijim nego što je to mogao razabrati Szabo prema onome, što je onda mogao na crkvi vidjeti.

Najvažnija otkrića, učinjena u toku radova na crkvi sv. Jurja u Belcu 1946, 1947 i 1948 su slijedeća: otkriven je veliki zapadni portal na prednjem dijelu crkve (o datiranju ovog prednjeg dijela niže), otkriveni su ostaci drugog romaničkog prozora na južnom pročelju prednjeg dijela crkve i razjašnjen njegov odnos sa kasnijim prozorom probijenim na tom mjestu u 15. stoljeću, otkriveni su u sjevernom zidu lađe otvori kapele svete Katarine iz 17. stoljeća i stare, kasnije porušene sakristije iz prve polovine 14. stoljeća, naknadno preuđene i porušene u 18. stoljeću, otkrivene su promjene prozorskih otvora svetišta iz prve polovine 14. stoljeća izvedene u 15. stoljeću, i promjene prozorskih otvora lađe iz prve polovine 14. stoljeća, izvršene u 17. stoljeću, otkriveni su ostaci zidnih slikarija iz prve polovine 14. stoljeća u svetištu i u lađi, otkriveni su ostaci zidnih slikarija u svetištu iz prve polovine 15. stoljeća, i otkriveni su ostaci slikarija iz konca 17. stoljeća na velikom luku između prednjeg dijela crkve i lađe, te na svodu lađe. Osim toga otkrivena je i razjašnjena u svojoj starosti i fazama menza glavnog oltara.

Na osnovu ovih novih nalaza i provjeravanja prijašnjih zapažanja mogao se dobiti slijed svih promjena, koje su se dešavale na ovom spomeniku u vremenskom razmaku od prve polovine 14. stoljeća pa sve do početka 20. stoljeća Kronološki slijed tih promjena izgleda ovako:

U prvoj polovini 14. stoljeća sagrađena je lađa, pokrivena drvenim tabulaturnom i svetištem, koje završava sa tri strane osmerokuta. Polovinom 14. stoljeća nadograđen je prednji dio crkve u toranj. U prvoj polovini 15. stoljeća probijeni su na mjestu starih prozora svetišta novi većeg formata, i svetište je, barem djelomično, ponovno oslikano. Polovinom 15. stoljeća probijen je na mjestu drugog romaničkog prozora južnog pročelja prednjeg dijela crkve, novi prozor većeg formata. Koncem 15. stoljeća izveden je u lađi mrežasti svod sa rebrima umjesto dosadanjeg tabulaturnog, a isto takav svod izveden je i u prednjem dijelu crkve, probijen je novi ulaz u lađu u južnom zidu, a veliki zapadni portal zazidan i preuđen u mali ulazni otvor, postavljeno je kameno sveto-hranište na sjeverni zid svetišta. U 17. stoljeću izvedena je sjeverno od lađe kapela svete Katarine i povezana velikim polukružno svedenim otvorom sa lađom. Naknadno ona je spojena sa starom sakristijom u jedan prostor, oltar svete Katarine premješten na istočnu stranu, a veliki ulazni otvor prema lađi smanjen na format ulaznog otvora sakristije, čime je kapela svete Katarine došla prema lađi u prostorni odnos sporedne lađe. U 18. stoljeću oštećena uslijed potresa, kapela svete Katarine je porušena i sa njenim materijalom podignuta nova sakristija, sjeverno od svetišta i povezana s njime novo pro-

bijenim vratima. Menza glavnog oltara, podignuta u prvoj polovini 14. st., preudešena je naknadno u tri navrata, koncem 15. stoljeća, u 17. i u 18. stoljeću. U 17. stoljeću bio je u crkvi postavljen gotovo sav novi namještaj, a u 18. stoljeću u cjelini izmijenjen novim. Pretežni dio tog namještaja propao je, ili bio uklonjen iz crkve tokom 19. stoljeća.

Obzirom na cjelokupno pronađeno stanje crkve svetog Jurja utvrđeno je kao posve sigurno, da u njoj nema nigdje ostataka obrambene arhitekture, i da prednji dio crkve, naknadno nadozidan u toranj, nije ostatak obrambenog tornja. Na osnovu tehničkih kriterija utvrđeno je, da je toranj nadozidan tek iza postanka crkvene lađe, dakle polovinom 14. stoljeća, a kako on nosi na sebi romaničke reminiscence, dobiven je time datum kada one još traju u pokrajinskim dijelovima ovih krajeva. Jedno od najvažnijih historijsko-umjetničkih pitanja crkve svetog Jurja u Belcu je datiranje prednjeg dijela crkve, koji je izrazito romaničkih karakteristika, i njegovog odnosa sa crkvom iz prve polovine 14. stoljeća. Njegov izgled dovodi do zaključka, da se radi o zapadnom dijelu jednobrodne romaničke crkve, na koji je naknadno, umjesto srušenog istočnog dijela, prigrađena nova veća gotička lađa sa svetištem. Predpostavka da je to ostatak crkve iz vremena prije provale Tatara, koji je preostao kod njihove provale, i onda bio zadržan kod gradnje nove crkve, ne može se braniti dovoljno sigurno, pa je vjerojatnije, da on potječe iz vremena tek iza provale Tatara. Ali pronađena žbuka na zapadnim plohama ziđa lađe iz prve polovine 14. stoljeća, gledajući iz unutrašnjosti crkve, dovodi i ovo datiranje u sumnju, i upućuje na to, da je ovaj romanički prednji dio crkve nastao nakon gotičke crkve iz prve polovine 14. stoljeća. Ovome razjašnjenju se međutim protive drugi tehnički kriteriji crkve svetog Jurja. Ovo važno pitanje moći će se riješiti tek u nastavku istraživačkih radova na crkvi svetog Jurja, kad se otvore temelji crkve na spornom sastavu njenih dijelova.

Provedbom konzervatorskog zahvata godine 1949 na južnom portalu crkve svetog Marka pružila se prilika, da se taj portal sa skela iz neposredne blizine prouči. Najglavniji rezultati do kojih se došlo su slijedeći:

Portal je srednjevjekovno djelo (po Karamanu iz dviju faza: kipovi su iz druge polovine 14. stoljeća, a ostali dijelovi iz konca 15. stoljeća), koje je naknadno u četiri navrata bilo obnavljano. Druga obnova, provedena u 17. st. bila je najradikalnija. Portal nije samo bio ponovno prebojadisan, nego su mnogi, u to vrijeme valjda već oštećeni, dijelovi arhitektonsko-plastičnog ukrasa bili otklesani, nadvoji srednjih niša preudešeni i pojednostavljeni, jedan oštećeni ili uništeni stari kameni kip apostola nadomješten novim od drva, a svi kipovi učvršćeni u nišama tako, da su bili obljepljeni debelim slojem žbuke. Kod treće obnove, u 18. stoljeću, nadomješten je gornji dio oštećenog kipa apostola Tome u drvu i portal ponovno bojadisan. Kod četvrte obnove, također u 18. stoljeću, preudešeni su nadvoji niša u najdonjem redu, i u zamjenu za stare, valjda uništene, kamene kipove postavljena tri nova od drveta i čitav portal opet prebojadisan. Sve te naknadne obnove, zanimljive sa konzervatorskog stanovišta, u mnogočemu su izmijenile izgled portala. Nedavni konzervatorski zahvat bio je prilika, da se dođe do svih najglavnijih podataka o njegovom nekadašnjem izgledu.

Naročitu pažnju obratio je Konzervatorski zavod u Zagrebu od 1945 dalje istraživanju srednjevjekovnog zidnog slikarstva u ovim krajevima. U prvi mah

nastojalo se prvenstveno provjeriti sve podatke, navode i otkrića, da se ustano, da li od navedenih slikarija još nešto postoji. Osim toga tražilo se tamo, gdje se na osnovu samog značaja pojedinih spomenika moglo očekivati ostatke srednjovjekovnih slikarija. Taj istraživački rad Konzervatorskog zavoda samo manjim dijelom odvijao se samostalno, on je pretežno bio povezan sa konzervatorskim zahvatima u te spomenike, koje je zavod sam provodio, ili pak poticao i nadzirao.

Godine 1945 konstatirane su srednjovjekovne zidne slikarije iz dviju različitih faza u kapeli svetog Jakoba nad Očuirom: na sjevernom zidu lađe iz prve polovine 14. stoljeća i u svetištu iznad malobrojnih ostataka iz prve polovine 14. stoljeća sloj slikarija iz druge polovine 15. stoljeća. Slijedeće god. 1946 utvrđene su srednjovjekovne zidne slikarije iz prve polovine 15. stoljeća na plohi triumfalnog luka župne crkve svete Marije u Lepoglavi, a na zidovima svetišta kapele svetog Martina u Martinšćini otkrivene slikarije iz prve polovine 15. stoljeća. U toku godine 1947 uspelo je Konzervatorskom zavodu nekoliko otkrića zidnih slikarija: otkrivena je slikarija u timpanonu portala župne crkve svete Marije u Zajezdi, a na plohi triumfalnog luka te crkve, gdje je svojedobno već Szabo opazio ostatke slikarija, pronađeni su i otkriveni daljnji dijelovi iz prve polovine 15. stoljeća. Prilikom istraživanja crkve svetog Jurja u Belcu nađene su u njoj slikarije iz dviju faza: na zidovima svetišta na plohi triumfalnog luka i na sjevernom zidu lađe iz prve polovine 14. st., a na svodu svetišta i u južnom prozoru svetišta iz prve polovine 15. stoljeća. No najopsežnija otkrića izvršena su u unutrašnjosti crkve Marije Gorske kod Lobora. Na zidnim ploham svetišta otkrivene su srednjovjekovne slikarije (od kojih je Schneider svojedobno konstatirao samo mali dio), i to iz dviju faza, te na triumfalnom luku. Obje faze su iz 14. stoljeća. Otkrivena je srednjovjekovna slikarija i na vanjskoj plohi južnog zida crkvene lađe. Tokom god. 1948 konstatirane su srednjovjekovne zidne slikarije u svetištu kapele svete Jelene kod Čakovca i u svetištu župne crkve svetog Brcka u Kalniku. Za sada su otkrivene u premalom opsegu, pa se još ne mogu pobliže datirati. God. 1949. očišćene su srednjovjekovne slikarije iz druge polovine 13. stoljeća na južnom zidu i svodu sakristije katedrale u Zagrebu, poznate već od prije, ali prije čišćenja u maloj mjeri pristupačne proučavanju. Kratko vrijeme nakon toga otkrivene su jednim dijelom srednjovjekovne slikarije iz vremena oko godine 1400 na istočnom zidu kapele svetog Stjepana u Zagrebu, i konstatirane na svodu iste kapele.

Dosada se nisu mogle uočiti veće sličnosti između pojedinih otkrivenih spomenika srednjovjekovnog zidnog slikarstva ovih krajeva. Utjecaji pod kojima su nastali vode u posve različite krajeve i smjerove. Po tome, što se iz tih slikarija ne može zaključiti nekakav umjetnički kontinuitet, radi se vjerojatno o nizu djela stranih majstora, koji su dolazili ovamo iz raznih strana. Protivno očekivanju ne opažaju se na srednjovjekovnim zidnim slikarijama ovih krajeva brojnije i jače veze sa srednjovjekovnim zidnim slikarstvom kod Slovenaca, a njihov umjetnički kvalitet nerijetko nadilazi prosječni kvalitet spomenika srednjovjekovnog zidnog slikarstva u slovenačkim krajevima. Isto tako ne mogu se ovi otkriveni primjeri srednjovjekovnog zidnog slikarstva povezati u svojem topografskom rasporedu, dakle umjetničko-geografski. Uko-

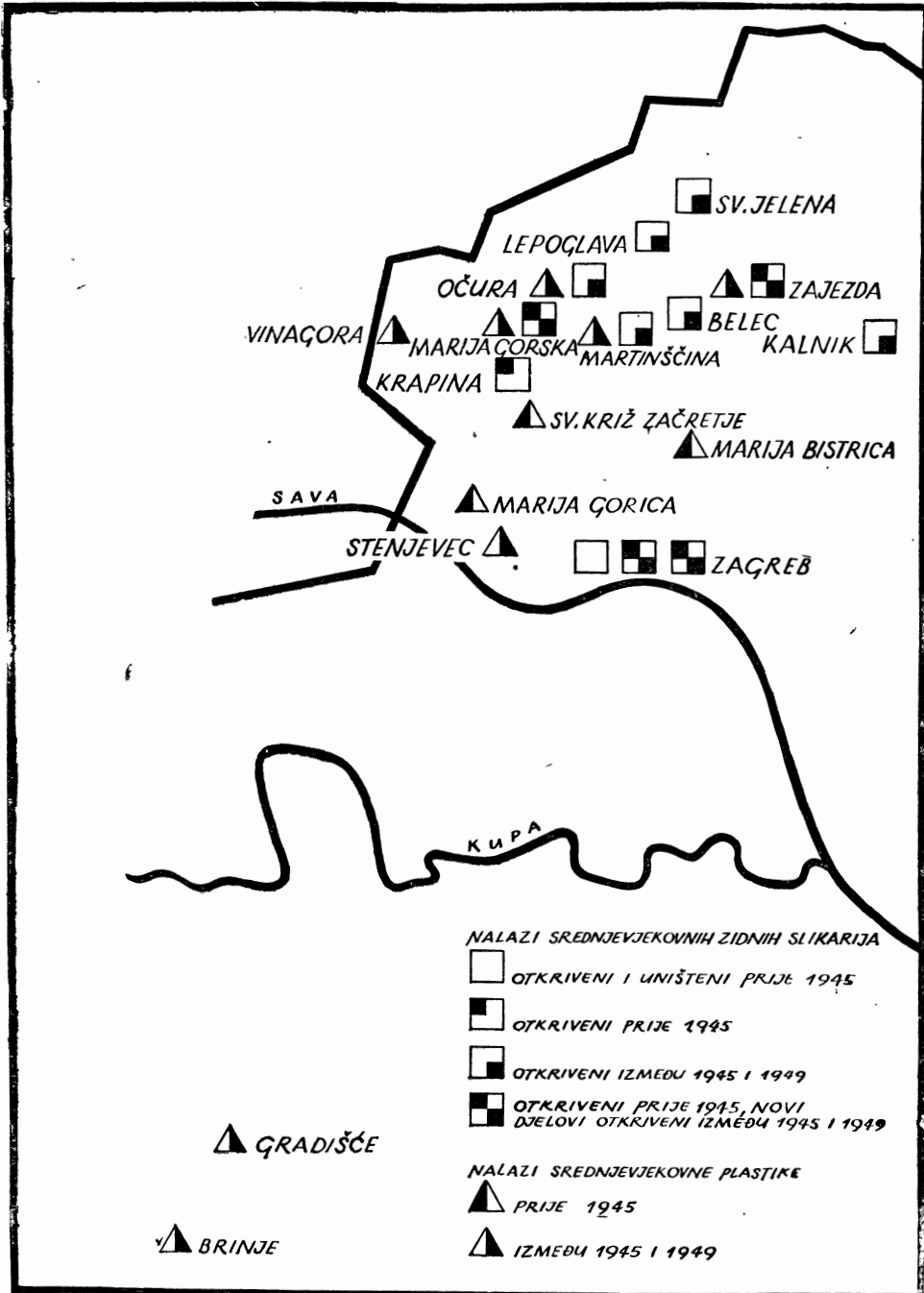
liko ne bi daljnja otkrića to opozvala, morat ćemo zaključiti da sjeverni hrvatski krajevi nisu kao slovenački i istarski u srednjem vijeku dosegli tako snažnu djelatnost u ovoj grani umjetnosti, da bi ona dovela čak i do formiranja domaćih majstorskih škola.

Druga naročita grana srednjevjekovne umjetnosti ovih krajeva, čije poznavanje je istraživanjem Konzervatorskog zavoda nakon rata znatno prošireno, je drvena plastika. Brojnija otkrića te vrste umjetničkih djela uspjela su ne samo zato, jer se pregledavanje spomenika provodilo možda većom točnošću, nego i zbog nekih iskustava, o kojima se prije nije vodilo dovoljno računa.

Po otpornosti svojeg materijala drvena plastika ne odupire se propadanju više nego li zidno slikarstvo. Vidimo po tome, što se u ovim krajevima ipak sačuvao znatan broj ostataka zidnog slikarstva, a nije se sačuvao ni jedan čitav rezbareni oltarni retabl srednjeg vijeka, kojih je međutim svakako bilo. Požari u crkvama, ratovi, a vjerojatno i odlučnost baroka, kojom je katkada stara zatečena djela nadomještao novima, doveli su do toga, da je tih spomenika srednjevjekovne umjetnosti ostalo tako malo. Ako se iz tog vremena ipak sačuvalo razmjerno mnogo kipova Marije sa djetetom, ne treba to pripisivati samo raširenosti kulta Marije u srednjem vijeku u ovim krajevima, nego i običaju da se taj kult vezao materijalno o te pojedine kipove kao čudotvorne. To je doprinjelo očuvanju tih kipova, i oni su ostali na oltarima tokom i kasnijeg vremena, kad je ostali retabl bio već zamijenjen novim baroknim. Težnja za održanjem tih kipova dovela je tokom 17. 18 i 19 stoljeća dakako i do njihovog »obnavljanja«, naročito u 18. stoljeću oni su katkada i po više puta iznova bojadisani. Osim toga u vrijeme baroka i u ovim krajevima nastao je običaj njihovog oblačenja. Stoga se dosadanjim istraživačima umjetnosti često događalo, da te kipove nisu prepoznali kao umjetnička djela srednjeg vijeka, nego ih smatrali djelima baroka, ili čak još recentnijim radnjama.

Do nedavno bila su poznata samo dva drvena kipa Marije sa djetetom (u župnoj crkvi u mjestu Marija Gorica i u zavjetnoj crkvi u mjestu Marija Bistrica) i grupa Oplakivanja Krista u župnoj crkvi mjesta Sveti Križ Začretje. Nova otkrića Konzervatorskog zavoda su srednjevjekovni drveni kipovi Marije sa djetetom u kapeli starog grada u Brinju, u kapeli u Gradišću kod Bosiljeva, u zavjetnoj crkvi Marije Gorske kod Lobora, u kapeli svetog Martina u Martinšćini, u kapeli svetog Jakoba nad Očurim, u župnoj crkvi u Stenjevcu, u zavjetnoj crkvi na Vinogori i u kapeli sv. Fabijana i Sebastijana u Vurotu kod Petrinje. Svi ovi srednjevjekovni kipovi Marije sa djetetom nađeni su unutar baroknih retabla na oltarima, osim onog u Budinšćini, no sa sigurnošću se može zaključiti da je on drugom polovinom prošlog stoljeća prenesen sa glavnog oltara župne crkve svete Marije u Zajezdi, kad je u njoj bio postavljen novi oltar i unutrašnjost svetišta preuređena. Slijedeći datiranje, koje je donio Karaman, opažamo da su svi ti kipovi iz 15. stoljeća, osim ovog, prenesenog iz Zajezde u Budinšćinu, koji potječe iz početka 16. stoljeća.

Rezimirajući ovaj prikaz istraživačkog rada Konzervatorskog zavoda u Zagrebu nakon rata, opažamo da se radi o fazi naučnog rada zavoda, koja se može uglavnom označiti pribiranjem same građe. Kao što je Istra (napose u svojem unutrašnjem dijelu) po svojoj umjetnosti u velikom opsegu još neotkri-

vena, tako i umjetnost sjevernih hrvatskih krajeva nije još pravo upoznata. Uspjesi koje je, radeći upravo u tom pravcu upoznavanja naučne građe, postigao u posljednje vrijeme istražujući umjetnost Istre Konzervatorski zavod na Rijeci i Historijski institut Jugoslavenske Akademije u Zagrebu, potvrđuju ovu opasku obzirom na Istru. Uspjesi Konzervatorskog zavoda u Zagrebu potvrđuju je obzirom na umjetnost u sjevernim hrvatskim krajevima. Možda će još i dulje vremena biti potrebno koncentrirati istraživački rad na prikupljanju same građe.

Da se postigne kritički uvid u srednjevjekovnu umjetnost sjevernih hrvatskih krajeva, biti će potrebno ne samo istražiti i otkriti sve još postojeće spomenike, nego i ostatke, barem onih najvažnijih, koji su se sačuvali samo još ispod površine zemlje. Bez sistematskih arheoloških iskapanja na nekim naročito važnim lokalitetima srednjevjekovnih spomenika 11. do uključivo 13. stoljeća, teško će historičar umjetnosti značajnije moći upotpuniti ono što je o tim spomenicima rekao Karaman u svojoj radnji. Isto tako biti će potrebno sistematski otkriti sve ostatke srednjevjekovnih zidnih slikarija kako bi se oni mogli potpunije istražiti. Naučno-istraživački zadaci obzirom na umjetnost srednjeg vijeka u sjevernim hrvatskim krajevima toliko su dakle veliki da će im u budućnosti biti potrebno pokloniti naročitu pažnju.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA III

1950

BROJ 1-4

NAKLADA „ŠKOLSKE KNJIGE” / ZAGREB

R E D A K C I O N I O D B O R

V L A D I M I R B A B I Ć
M I R O S L A V B R A N T
G R G A G A M U L I N
M A R K O K O S T R E N Ć I Ć
J A R O S L A V Š I D A K

G L A V N I I O D G O V O R N I U R E D N I K

J A R O S L A V Š I D A K

HISTORIJSKI ZBORNIK – GODINA III. – 1950.

I Z D A J E
P O V I J E S N O D R U Š T V O H R V A T S K E
Z A G R E B